

Дејан ЈОВИЋ*

ОСНИВАЧКИ МИТОВИ У НОВИМ ЕТНОДЕМОКРАЦИЈАМА: СЛУЧАЈ ХРВАТСКЕ

Апстракт: У овом чланку анализирамо стварање оснивачких митова у новим државама, насталим након националних револуција које су у постјугославенском простору наступиле због краја Хладног рата (1989). Конкретно, фокусирамо се на Хрватску која свој оснивачки мит гради на интерпретацији тзв. Домовинског рата (1991–1995). У чланку се објашњавају разлози због којих је управо интерпретација тог рата постала централни дио службеног наратива, а тиме и новог политичког идентитета Хрватске. Потом се презентирају главни елементи тог наратива, те се разматра начин на који је он претворен у мит. У завршном дијелу рада се идентифицирају изазови томе миту, нарочито кад се ради о трансгенерацијској транзицији. У чланку се критички анализира процес редефинирања нације у друштвима и околностима које нису либералне него су одређене недавним ратом. Као ни у случају социјалистичке Југославије, која је такођер свој идентитет градила на интерпретацији претходних ратова, дуготрајна стабилност не може се ни у сувременој Хрватској постићи наметањем монополистичке и хегемонијске интерпретације, него либерализацијом и плурализацијом по свим питањима, па и у питању интерпретације прошлости.

Кључне ријечи: Хрватска, Домовински рат, оснивачки мит, транзиција, национални идентитети

1. УВОД

У овом чланку¹ осврнут ћемо се на изградњу односно реконструкцију националног идентитета након рата. Конкретан случај бит ће

* Дејан Јовић, Факултет политичких знаности, Свеучилиште у Загребу

¹ Овај чланак настао је на темељу предавања које је под истим насловом аутор одржао у Црногорској академији наука и умјетности 4. октобра 2017. године. Аутор је редовни професор на Факултету политичких знаности Свеучили-

третирање „Домовинског рата” (рата из деведесетих година 20. стољећа) у Хрватској.² Чак и 23 године након његова краја, Хрватска сматра тај рат темељем за изградњу новог националног идентитета, па је интерпретација рата постала главни дио службеног дискурса којим се дефинира *Сейсйиво* и *Друјосйи*. На другој страни, иако се у јавном дискурсу — нпр. у медијима — о рату непрестано говори, то се чини углавном тако да се не отварају „спорна” мјеста тог дијела недавне повијести, и да се избегавају „контроверзе” које доводе у питање службени наратив. О рату се много говори, али се много и шути. У вези с њим, постоје *шошџеми* али и *шабуи*. Његова интерпретација је и даље *државна сйивар*, односно, како је рекао један истакнути хрватски политичар, интерпретација рата је само нова фаза у том рату.³ Ако се изгуби битка за интерпретацију рата, могу се изгубити и постигнућа самог рата на који се та интерпретација односи. Битка за интерпретацију рата је, дакле, у многим случајевима есенцијалан дио битке за дефинирање нације.

У овом чланку објаснит ћемо како се рат користи да би се створио и сачувао оснивачки мит нове Хрватске, у којему се тврди да је Хрватска настала у Домовинском рату, те да је тај рат био најславнија епизода дуге хрватске повијести. Рат се третира не као трагедију коју би свакако у будућности требало избјећи, него као уједињујући

шта у Загребу и гостујући професор на београдском Факултету политичких наука.

² Појам *Домовински раји* има политичку димензију, али је ушао и у академски појмовник, посебно кад се ради о идентитетским питањима, дискурсима и национализму. Иако се данас у Хрватској користи искључиво у односу на рат у деведесетима, он је кориштен и у вези с Другим свјетским ратом, у преведеној совјетској литератури. В. збирку прича: *Приче из Домовинској рајиа*, објављену 1946. у Загребу (Бескромни et al, 1946). За повезницу између сталинистичке реторике и Туђмана, види Јовић (2015). О Туђмановој инспирацији идејом *самоодређења народа*, све *до ошцејџења* бит ће још ријечи у овом чланку. Види, такођер, и Јовић (2017).

³ Владимир Шекс, један од најважнијих хрватских политичара, рекао је: „Домовински рат, у којем су Хрвати изборили своју слободу, био је троструки рат за Хрватску. Рат са српским агресором, с међународним оспораватељима хрватске неовисности те с домаћим ревизионистима и кривотворитељима хрватског пута у државност, неовисност и побједу у наметнутом, ослободитељском Домовинском рату. Први се водио оружјем, други дипломацијом, трећи промицђом. Прва два хрватски је народ добио, трећи још увијек траје... На нама је да и тај посљедњи рат довршимо исто онако како смо завршили прва два — побједом.” Цитирано према *Јушарњем лисйу*, 6. октобра 2011.

момент хрватске нације, њен „оснивачки момент” (*нулији саић*, да се послужимо фразом повезаном с настанком новог свјетског поретка након 1945: *Die Stunde Null*), и стога као неку врсту *злајиној годба*. Рат се слави, а не само комеморира. У томе је опасност коју таква селективна и митска интерпретација представља за мир. Ако се рат слави, шаље се порука да се он исплати, а тиме се охрабрују ревизионистички дијелови друштва да прижељују нови рат и на њему раде.

При крају овог чланка, објаснит ћемо и зашто се управо у Хрватској о рату говори више него у другим постјугославенским државама. То је стога што је управо у Хрватској било могуће конструирати наратив утемељен на тези да је Хрватска *жртва* и *побједник* у том рату, те да је рат у Хрватској узрок међународног признања не само Хрватске, него и Словеније, Босне и Херцеговине и Македоније, трију других југославенских република које су 1991. и 1992. затражиле такво признање. Хрватски *дизајнери националној идентитети* постигли су тим ратом скоро све циљеве: међународно признање, потом територијалну реинтеграцију (без интеграције свих грађана, тј. без интеграције највећег броја Срба из Хрватске), те етничку хомогеност каква у Хрватској није никад постојала.⁴ Успјех постигнут тим ратом је у Хрватској омогућио стварање мита, који је потом — под државним покровитељством — обликовао јавни дискурс. Но, истодобно, постојала је и постоји и критика митотворства, која је нужна за довршавање транзиције из рата у мир.

2. ИДЕНТИТЕТСКА ТРАНЗИЦИЈА И ТРАНЗИЦИЈА ИЗ РАТА У МИР

У Хрватској, као и у другим постјугославенским земљама, начин распада југославенске федерације обиљежио је процес транзиције. Транзиција је била кључна ријеч за процесе који су у некадашњој Источној Европи почели након краја Хладног рата, 1989. године. Међутим, Југославија није имала своју 1989. Умјесто тога, имала

⁴ У Хрватској су прије рата из деведесетих, 78 посто становника били етнички Хрвати, а 22 посто припадници разних других етничких група, укључујући и око 12 посто Срба, који нису били третирани као мањина, него као посебан народ, чија је Хрватска држава. Но након Домовинског рата број припадника мањина сведен је на 7,5 посто. Такав пад броја припадника мањина није се догодио ни у једној другој некадашњој социјалистичкој земљи.

је своју 1991, а значење 1991. је сасвим супротно од значења европске 1989.⁵ За већину источноевропских и других бивших социјалистичких земаља 1989. је била крај једног и почетак другог раздобља. Прво раздобље називано је ауторитарним или чак и тоталитарним режимом⁶, док је друго — према којем се кренуло промјенама из 1989. године — било, једноставно, *демократија*. Транзиција је била повезана и с надом, можда и илузијом и утопијом, о „крају повијести” или барем почетку „трајног мира”, који ће бити успостављен након што је *либерална демократија* као институционални оквир и идеологија побједила своје конкуренте. Говорило се и писало о постидеолошком свијету, у којем није чак ни у свијету идеја могуће замислити неку алтернативу либералној демократији. Очекивало се, па и обећавало, да ће након 1989. у Европи завладати мир, да ће доћи до економског прогреса и политичког ослобођења народа и људи, да ће се створити претпоставке за европско уједињење у којем ће некад завађени народи напokon моћи живјети једни уз друге без страха и мање-више без граница. Да би се то постигло, покренута је *транзиција*, чији је циљ био помало утопистички и врло интервенционистички. Требало је, наиме, промијенити политички систем и економски модел, како би се постигла *иреверзибилност* новог стања, односно како би се спрјечио повратак у непосредну (не и сву) прошлост.

Транзиције којима би некадашња Источна Европа укинула саму себе и постала дио *уједињене Европе*, биле су у најмању руку *двосмјерке*: политичке и економске. У неким случајевима, оне су биле и троструке, јер су се распадале старе и појављивале нове државе. Тај трећи аспект транзиције карактеризирао је ситуацију у некадашњој

⁵ За тај аргумент види: Јовић (2014).

⁶ Појам *шојалишаризам* се политички злоупотребљавао током Хладног рата, кад је његово значење проширено тако да укључује и *комунизам*, како се говорило на Западу. Изворно, тоталитаризам се односио само на нацизам и фашизам (појам потиче од идеје *lo stato totale*, тоталне државе, из италијанског фашизма), али је у Хладном рату политичка прагматичност и третирање социјалистичких земаља као новог непријатеља довела до тога да се почело говорити о *два шојалишаризма*. О стаљинизму се, вјеројатно, доиста може говорити као о поретку који је имао многе особине тоталитарног. Међутим, све су источноевропске земље с временом напустиле стаљинизам (Југославија номинално већ 1948), иако не и све елементе стаљинистичке праксе. Хавел о Чехословачкој 1977. пише да је у посттоталитарном стању (Хавел 1991). Стога је непрецизно и неточно говорити о 1989. као о години напуштања тоталитаризма.

Источној Њемачкој (Њемачкој Демократској Републици) која је прва нестала, темељем прокламираног права на *самоодређење*, односно *уједињења* с тадашњом Савезном Републиком Њемачком (Западном Њемачком), према начелу: *ми смо један народ*. Касније су се распале и три социјалистичке федерације — најприје Југославија, а потом и СССР и Чехословачка — омогућавајући настанак најмање 23 земље-наследнице, уз још много самопроглашених, али непризнатих *квазидржава*.

Но процес транзиције у некадашњој социјалистичкој Европи укључивао је и још два значајна елемента без којих се не може разумјети главни аргумент овог чланка. Један од њих (*четврти иранзиција*) односи се на *идентитетске*. Била је то *идентитетска иранзиција*, у којој су старе вриједности и вјеровања, старе идеологије и ритуали, стари идентитети нестајали и одбацивани, а на њихово су мјесто промовирана — било извањском интервенцијом или кроз процес унутарње трансформације — нове вриједности и идеологије, те нови идентитетски означитељи и „начини живота”. Транзиција је у некадашњој Источној Европи била и процес *асимилације* у односу на Западну Европу. Био је то процес *копирања* или *пресађивања* (под увјетом да је тако што уопће икад могуће) оних вриједности, идеологија, институционалних и идентитетских пракси, оних политика, модела изборног система као и законских рјешења, које је Запад прогласио „заједничким” у оквиру концепта *shared values*, заједничких, цивилизацијских — а не специфично западних — вриједности. Превласт либералне идеологије над алтернативама значила је уједно и побједу универзалистичког концепта утемељеног на либерализму, а не — као прије 1989 — на марксистичком и социјалистичком интернационализму. Либерали вјерују у универзализам вриједности и у њихову трансграничност. С обзиром, међутим, на то да у постсоцијалистичким земљама либералне традиције нису биле развијене, многе од тих *реформи* остале су неостварене или само фингиране (Boduszyński 2010). Истодобно, у страху од обнове конзервативизма који је имао антилиберални карактер, многи су бивши социјалисти и комунисти сад постали предводници либералне идентитетске транзиције, што је понекад било тешко разумјети. Али, такођер, многи су некадашњи комунисти и социјалисти постали заговорници националистичког, конзервативног и антилибералног отпора процесу *европеизације* и *либерализације*. Та битка, између европеизације која је значила либерални

интервенционизам с једне, и национализма који је тражио одбацивање модернитета у корист „традиције” и „повратка прошлости”, обиљежио је стање у свим постсоцијалистичким земљама, а нарочито у постјугославенском простору.

Распад државе, промјена класне структуре, нестанак извјесности, слом правног и политичког система, а највише слом система вриједности и постојећих идентитета, унијели су елементе неизвјесности, нестабилности па и страха. Док је Европа 1989. била пуна наде и очекивања бољег сутра, у Југославији је то била година страха од рата — страха који је и сам производио могућност да се рат доиста и догоди. Страх је потом често био мотиватор агресивности, фактор националне и друге хомогенизације (насупротив прокламираном политичком плурализму), а потом и мобилизације „у самообрани” од стварне или тек замишљене опасности.⁷ Манипулације страховима, којима су придбјегавали *дизајнери новој идентитетској*, имале су сврху амортизирања негативних посљедица политичке, економске и државне транзиције. У жељи да спријече комплетан слом система, политичке елите старог система су преузеле и демократску и националистичку реторику, у које можда уопће нису вјеровале, како би *дика држале за ројове* и остале у седлу. У страху од политичке плурализације и губитка власти, оне су се појавиле као *сјасишељи нације*⁸ и *творци нових држава*, одговарајући на изазове плурализације — хомогенизацијом нације.

Тако је умјесто промовирања слободе и либерализма, страх окувао многе и потакао их да прихвате наставак политике ауторитарности, или чак да затраже повратак у ауторитарност, која је ослабјела или је сасвим напуштена у другој половини осамдесетих година. Умјесто слободе, тражило се више реда и *јединства*, више чврстине у политичком дјеловању, те повратак у прошлост. Ријеч *јединство* могла се чути чешће од ријечи *слобода*. Плурализација политике заустављена је или успорена идејом хомогенизације народа, како би он — јединствен и сложан — могао искористити тај „момент анархије” и постићи оно што је раније било немогуће. Распад старог и стварање новог поретка, наиме, није само момент у којем може доћи до каоса и рата свих против свију, него је и шанса (*a wind of*

⁷ За страх и политику види Подунавац (2008). За страх од постајања мањином и његову улогу у стварању рата, види Јовић (2001).

⁸ Појам *сјасишељи нације* преузимамо од Драговић-Сосо (2002).

opportunity) за оне који желе ревизију постојећег стања, нпр. стварањем нових држава, стјецањем новог власништва, унапређењем свог социјалног и класног статуса и сл. То је била шанса да се постигне, напосредом, *национална револуција*, коју су људи попут Фрање Туђмана и раније прижељкивали и због које су се и придружили комунистичком покрету. Према властитим ријечима, Туђман је ушао у КПЈ — а не у Хрватску сељачку странку — зато што је вјеровало да се национално питање може ријешити само револуционарним средствима, а не реформистички.⁹ Комунистички покрет обећао је национално самоодређење, али је у том обећању остао на пола пута. Формирао је републике као *националне државе* и признао самосталност и идентитетску посебност народа Југославије — али им није допуштао отцјепљење, него је то обећање остало неостварено. На 1989. Туђман је гледао као на нову шансу да се оствари старо обећање. Тако је то, уосталом, са свим револуцијама и превратима: и социјалистичка револуција је била, прије свега, покушај да се остваре раније (у Француској револуцији) прокламирали, али никад остварени идеали: *слобода, браћинство и једнакост*.

Жеља и потреба да се проведе идентитетска транзиција, као и да се искористи јединствена прилика за стварање нових националних држава, изазвала је сукобе који су водили према рату. Рат се не догађа зато што већина становника жели рат. Он настаје, да се послужио честом фразом из детективских романа и ТВ серија, кад за то постоје *мотиви, извршитељи и моћност*. Мотиви су били у снажном националистичком набоју који је са собом носила идеја *националних револуција*. Извршитељи су били дани околности: на једној разини дизајнери идентитета и политички лидери који су хтјели остати на власти или су хтјели доћи на власт, а с друге

⁹ За то видјети интервју који је Фрањо Туђман дао *Полећу* у новембру 1989. У том интервјуу он себе дефинира као „хрватског човјека, марксисту, револуционара и повјесничара”. Укључивање појмова као што су *марксизам* и *револуционар* у опис свог властитог идентитета 1989. на први поглед изгледа парадоксално. Али то показује мотиве с којима је Фрањо Туђман приступио историјској прилици те године. Он је био национални револуционар, који је сматрао да је марксизам у бити исправно поставио рјешење националног питања, али га социјалистички порци потом нису остварили. Сад је дошло вријеме да се постигне *право народа на самоодређење укључујући и оцјепљење*. За Туђманов интервју, види: Балетић (1990), а за лењинистичке и стаљинистичке коријене Туђманове политике националног самоодређења: Јовић (2015).

— народ — који је, кроз увођење демократије добио могућност да судјелује у одлучивању. Могућности (шансе, *opportunity*) су настале распадом међународног поретка, али и дуготрајним унутарњим слабљењем југославенске државе, која је била заснована на парадоксалној идеји о *одумирању државе*. Југославија је саму себе градила на идеолошким основама, а не (више) на националном принципу, односно југославенском национализму. За разлику од, рецимо, Кине, која је своју стабилност конструирала на *двје ноће*: оној идеологији коју је сматрала најпрогресивнијом у даном времену (тада марксизму, а сада либерализму) и кинеском национализму, Југославија је, као и СССР, стајала на једној нози: на нози идеологије. Кад је та идеологија нестала, услијед изазова који су створени изван земље, али су се у њу „прелили” помоћу *домино-ефекта*, стабилност Југославије (као и СССР-а, али не и Кине)¹⁰ доведена је у питање.

У тим околностима, дошло је до *крајњој моменци* *анархије*, у којем су *мошвириани* револуционари искористили страхове и неизвјесности да би или остали на власти или је присвојили. Но, да би остварили своје главне циљеве, био им је потребан рат. Свака револуција, па и национална, укључује могућност насиља: ако га већ и не потиче, свакако га не искључује. Рат је производ политичке воље и намјере да се искористи момент *анархије* како би се разрушила стара и створила нова држава. Та нова држава морала је бити изграђена на оним принципима које је међународна заједница прогласила за једину могућу форму, али је у стварности морала остати под контролом *дизајнера идентитета*, како би се остварили циљеви *националне револуције*. Нова држава морала је бити *демократиска по форми, а национална по садржају*. Тако је она, умјесто либералне, постала етнодемократија. Либерални аспект био је фингиран тамо гдје је то било нужно, али је етнички морао бити осигуран чак и под цијену насиља. Демократија је долазила у обзир само тамо гдје смо *ми* (тј. *наша нација*) већина. Држава је прихватљива само ако је *наша*, ако у њој имамо *већину*. Осим босанских Муслимана (данас Бошњака) и Црногораца (који су једини на

¹⁰ То што Кина није имала своју 1989, а данас напредује економски, војно и политички, показује да су многи дискурси развијени на Западу — нпр. о *крају комунизма* или о његову „хисторијском неуспјеху” — у својој бити еуроцентрични. Уз мало сарказма, могло би се рећи да је *ирано* да се каже тко је, заправо, побиједио: либерални Запад или социјалистичка Кина.

референдуму 1992. одбацили независност и гласали — додуше не на начин који би се могао назвати слободним и поштеним (*free and fair*) — за останак у већој држави, са Србијом у Савезној Републици Југославији), сви су се други понашали по начелу: *боља је мања држава у којој смо већина, него већа у којој смо мањина*. Притом је демократија постала средство националне супремације и присвајања државе од стране *водеће* (*конститутивне*) нације. Демократија је — стога што није имала либералне елементе, као што је поштивање аутономије за појединце и мањинске заједнице, етничке и друге — постала инструмент деградирања статуса мањина, било етничких или политичких.

Стварање националних држава у тим околностима водило је у рат, и то на исти онај начин који Хал и Малешевић (2012) описују кад говоре да је управо пријелаз из старог (империјалног) модела организирања политичке структуре у нови — модел националне државе — био главни узрочник већине ратова у 20. стољећу. Идеја националне државе, као и идеја демократије као квантификације (*владавине већине* и ништа више од тога), нарушава постојеће моделе суживота и толеранције. Док у империјалном моделу мањине могу добити високу разину заштите ако су лојалне владару који је свима *добар отац* и *неутралан арбијар* јер је од свих подједнако удаљен, у моделу националне државе влада она нација по којој се држава и зове. Свака је демократија уједно потенцијално етнодемократија: разлика је само у ступњу негирања и занемаривања мањина, те у карактеру поретка (либералном или ауторитарном) који се у њој развија када је ријеч о односу већине и мањине. Док су у социјалистичком моделу успостављени односи *једнакости* колективитета (нација) без обзира на њихову величину (па су Црногорци, примјерице, били заступљени једнаким бројем гласова у савезним институцијама као и Хрвати, иако су по броју становника били седам пута мањи), у новом моделу некадашњи равноправни актери постају неравноправни. Поврх тога, претварањем републичких граница у државне, некадашњи конститутивни народи претварају се у мањине, а некадашњи судржављани у странце. *Дизајнери идентитета* су потом учинили и то да се некадашњи сусједи и пријатељи сад третирају као непријатељи и *ајресори*. Тај корак није био нужан: он је био ствар намјерног одабира. То је био корак који је водио према рату, који је постао инструмент остваривања сасвим специфичних сецесионистичких и етнонационалистичких циљева.

Тотално негирање легитимности страхова новонасталих мањина, као и недостатак воље да се с њима постигне одговарајући компромис, водио је у рат. Тај рат није, дакле, био нека случајност, него је био инструмент којим се оправдавала и проводила национална револуција и начин да се покрене радикално редефинирање идентитета нације у оба аспекта који укључује политика идентитета: у стварању *Нас* (Сепства) и у стварању *Њих* (Другости).

То нас доводи до петог аспекта транзиције, који је специфичан за бившу Југославију: а то је транзиција из мира у рат, а потом и из рата у мир. Та димензија чини транзицију у Југославији петероструком, а тиме и комплициранијом него што је била она у другим источноевропским земљама.

У наставку овог чланка фокусираћемо се управо на однос између четврте и пете транзиције: тј. између *раша* с једне и *идентификација* с друге стране. Показат ћемо да је рат послужио оној сврси коју су му намијенили *дизајнери идентификација* који су уједно били и *дизајнери раша*, јер је постао кључан елемент обликовања новог идентитета. Иако ћемо користити хрватски примјер, треба рећи да кориштење рата као главног елемента око којег се обликује нови национални идентитет није нека специфичност само тог случаја. И Краљевина СХС и социјалистичка југославенска федерација настале су након ратова, те су обје користиле те ратове (Први свјетски и Други свјетски) да би формирале своје митове и на њима засновале своје послератне идентитете. Хрватска је многе од тих модела формирања митова само преузела, и то на начин да су чак исти људи који су били митотворци у социјалистичкој Југославији постали митотворци у Хрватској, укључујући и самог Фрању Туђмана. Ново је, међутим, то што је у случају Хрватске рат био саставни дио калкулације и прије него што се догодио, док то није био случај ни с Краљевином СХС ни са социјалистичком Југославијом. Ратови који су претходили стварању југославенских држава били су глобални ратови, док је стварање Хрватске било резултат рата у чијој је генези и сама Хрватска имала своју улогу као један од актера.

3. ОСНИВАЧКИ МИТ

Прије него што пријеђемо на сам хрватски случај, треба објаснити и појам *оснивачки мит* (*foundation myth*). Ради се о државној (или службеној: *official*) интерпретацији прошлости, или неког

аспекта прошлости, на којој се гради идентитет нације и која је стога *нациоиворна*. Стога што јој је циљ изградња или редефинирање националног идентитета (овисно о томе тврди ли се да се нација ствара *ab ovo* или се само редефинира садржај њена идентитета, тј. одговара поновно на питање *џко смо ми*), ради се о државном пројекту на којем, међутим, не ради само држава као институција и систем власти, него су ангажирани и *нациоиворни* други: појединци, институције, медији, дијелови академске заједнице, умјетници, спорташи, јавни интелектуалци и др. У покушају да заштити *службену инџерџреџацију* држава подузима многе проактивне и реактивне мјере (потикања и забране), како би спријечила одбацивање или чак и критизирање тог наратива. Понекад, у ауторитарним и посебно послијератним порецима, држава проглашава сваку алтернативу службеним наративима *рушењем џемеља државе*,¹¹ те, самим тим, *сиџурносним џиџањем*. Тиме долази до секуритизације процеса творења нације, који је повезан с митотворством.

Кад кажемо да је ријеч о *државној* ствари, наглашавамо да је тај аспект *државној* уједно и *над-* односно *џреџиолиџиџки*, што значи да је само дјеломично политички. Политика је, наиме, поље мање-више слободног надметања за моћ, у којем судјелују појединци који заступају различите интересе или једноставно имају легитимитет за одлучивање — без обзира на извор тог легитимитета. У политици је легитимно, а за њено постојање и нужно, допустити натјечање за моћ. Чак и кад се то службено не допушта, оно постоји у неформалним сферама. У оквиру *џолиџиџке иџенџиџиџа* то значи да се мора допустити битка различитих интерпретација, понекад потпуно супротстављених, будући да они рефлектирају плурализам који постоји у друштву, или у оквиру владајуће елите, која може бити и одвојена од друштва (у недемократским порецима). Но код *државној миџа* ради се о монопољу, о нечему што се проглашава *изванџолиџиџким*, како би га се изузело од плуралистичке сфере и прогласило *свеџим*. Концепт *свеџој* се често спомиње у вези с оснивачким митовима: света мјеста, свети догађаји, свете личности, свете интерпретације и симболи. Држава их штити од икакве критике и напада јер се ради о *џемељу јединсџива* државе и нације.

¹¹ Одатле и долази појам *џемељни* или *оснивачки* мит. Ријеч *темељ* — на енглеском — *foundation (stone)*, у *темељу* је самог појма.

За бенигније подржаватеље идеје да су митови ове врсте не само неизбјежни него и пожељни, плурализам, а тиме и политика, могући су само ако сви актери у политици прихватају овај темељни мит: макар и само ритуално, односно симболички. Плурализам је, потом — и под тим увјетом — могућ о свим другим питањима, под увјетом да не доводи у питање ово главно. За малигније интерпретаторе, међутим, ритуалност није довољна — потребно је свакодневно доказивање лојалности и вјерности фундаменталном миту. Јединство се, притом, увијек вреднује више од плурализма, а тиме и више од слободе. Лојалност се, такођер, сматра темељем постизања и задржавања статуса. Тако успостављен систем је, у својој бити, ближи империјалном него демократско-грађанском, јер је бит империјалног статуса био управо у исказивању и доказивању лојалности владару и његовим наротивима (религијским, културалним, вриједносним). Слободе за „сумњиве” и „деструктивне” не може бити. Таква апсолутизација државног у односу на политичко, наравно, води у диктатуру: било оне засноване на *свештом иисму* једне идеје, или у диктатуру живих вођа, а понекад чак и диктатуру *мртвој вође*.¹²

Снага *оснивачкој мити* је и у томе што га се може „пробудити” из дугог сна, и преобликовати у новим околностима. То је, нарочито, могуће у увјетима неизвјесности и страха, нестабилности и дуготрајног недостатка визије, кад пријети распад државе, без обзира на то чиме би тај распад потенцијално (или стварно) могао бити узрокован: вањским агресијама, унутарњим разликама, пропашћу идеологија или једноставно неким другим (културалним, повијесним, географским или демографским) разлозима.

Оснивачки мит је нарација око које се, попут нити око вретена, плете ткиво нације. Не треба, наиме, заборавити да су државе *нацијостворне* барем једнако онолико колико су нације *државостворне*.

¹² Примјер је Ататурк, чији је наротив и данас државно заштићен, а њега се сматра *оснивачем*, односно *уштељивељем* до те мјере да је већ и његово усвојено име, Ататурк, индикатор нераскидиве везе између њега особно и турске нације. Ататурк је радикално, кроз *националну револуцију*, (пре)обликовао идентитет турске нације, насупрот непосредној прошлости. Притом је користио елементе рата и милитаризма да би успоставио систем који није био либерално-демократски, него у високој мјери диктаторски. Иако је било покушаја, владавина мртвог Јосипа Броза Тита никад није била ни изблиза тако успјешна, нити тако дуговјечна, као владавина мртвог Ататурка. За кемализам види: Јовић (2016).

Оне, истина је, ријетко производе нове нације *ab ovo* и *ex nihil*, али их обликују, преобликују, именују и преименују, омогућавају или онемогућавају (допуштањем могућности да се појединци изразе као припадници неке нације, или онемогућавањем такве могућности). Као замишљена заједница, нација се перманентно конструира и деконструира на темељу замишљања, идеје, имагинације и интерпретације. Нигдје то није изравније изречено него у реченици која се приписује једном од твораца талијанске државе, Massimo-у d'Azeglio-у: „Створили смо Италију — сада морамо створити Талијане!”

Истодобно, државе могу разарати нације, ако то желе (Wachtel 1998). Непризнавање неке етнице као нације (нпр. у случају Курда) или чак и као мањине (у радикално-републиканским друштвима), као и распад државе (нпр. Југославије — у односу на Југославене), могу довести до разарања нације. Процес стварања или разарања нације, међутим, није ни једноставан ни увијек продуктиван. Покушаји стварања Југославена као нације у једном кратком дијелу међуратног раздобља (заправо, само од 1929. до 1939, тј. од преименовања земље у Југославију до споразума Цветковић — Мачек, којим је настала *хрвајска изнимка* кроз *Бановину Хрвајску*), није био сувише успјешан.¹³ Није, међутим, био сасвим успјешан ни покушај сасвим обрнуте националне политике, да се онемогући или значајно отежа признавање и *стварање* Југославена у социјалистичкој Југославији, гдје никад нису третирани као *конституиујућиван* или *суверен* народ, него као *национално неојредјељени / Југославени*. Па ипак, у једном је моменту (1981), више из страха од распада Југославије и из протеста против доминантног система, 5,6 посто грађана Југославије изјаснило се етничким Југославенима. Било је то изненађење за систем који је све чинио да се такав тренд не настави. Највећи број *етничких Југославена* био је у Хрватској и Војводини — 8,2 посто.

Држава која није стварала Југославене, него је, управо обратно, потицала стварање, признавање и јачање посебних идентитета, али не и заједничког, на крају је завршила распадом, историјским неуспјехом, те је нестала. У том историјском неуспјеху социјалистичког интернационализма — који као да је био више заинтересиран за интернационализам изван граница своје земље, него у њој — налази се и главни разлог што је шанса 1989. и 1990. дана његовој

¹³ За тај покушај видјети: Банац (1988) и Ђокић (2010). За национално питање у Југославији види и: Ђилас (1996).

главној алтернативи: националистичком суверенизму. Али националисти су, изгледа, донекле научили лекцију претходне државе, социјалистичке Југославије. Они, наиме, покушавају избјећи да постану *нове Југославије*. Будући да су из националистичке перспективе закључили да је главни узрок нестабилности, а потом и пропасти, Југославије био у њеној етничкој и културалној хетерогености, они покушавају смањити етничку хетерогеност и консолидирати моћ/доминацију већине, *конститивној народа* у односу на све мањине. Ако се итко нашао на удару насиља (а јест) — било оружаног или идентитетског — то су биле мањине, гдје год и тко год биле у постјугославенском простору. Мањине су биле циљане жртве у југославенском и постјугославенским ратовима. Нове државе покушавају постати *националне државе*, оно што Југославија није била. Југославију третирају као пропали социјалистички експеримент, или као наставак империја (тј. стране владавине над њиховим народом), која им је, наводно, онемогућавала потпуни и слободан развој. Националне револуције су у деведесетим годинама тврдили управо то: да су се њихове нације, напокон, ослободиле стране власти. Неке од њих су на мањине гледале као на *унушарње окупијоре* или *ајресоре*, и тиме као на агенте и експоненте претходне, стране власти на властитом тлу. Тиме су се нове државе након својих националних револуција окренуле према *еџнократијама* или *еџноџоџалиџарним* концепцијама, умјесто да покушају себе конституирати на принципима *оџносџи* и *инклузивносџи*.

4. РАТ КАО ИНСТРУМЕНТ СТВАРАЊА ЕТНОДЕМОКРАТСКЕ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Рат који се водио у деведесетим годинама послужио је тој сврси на више начина. Он је, прије свега, требало да онемогући било какву демократску реконструкцију Југославије. Демократија у Југославији, већ као идеја а посебно као могућност (коју је, примјериче, заговарао Анте Марковић, задњи премијер Југославије прије њена распада), узнемиравала је све суверенисте јер у Југославији ниједан народ, па ни српски, није чинио већину становника. Зато су синхроно, иако вјеројатно не и сасвим координирано, дјеловали према истом циљу: онемогућавању демократске трансформације Југославије. Анте Марковић био им је заједнички непријатељ, једини око којег су се могли договорити.

Друго, рат је требало да *увјери* грађане да никад више неће моћи, а и да никад раније нису могли, живјети заједно, као судржављани. У ту сврху обновљене су „успомене”, а заправо — наметане су сасвим специфичне и веома селективне, митске интерпретације — из давне и недавне прошлости (од *бишке њрошив Турака*, *Косовске бишке*, Првог и Другог свјетског рата, и сл.) које су имале за сврху да обнове непријатељства, те да *раш* у *настајању* покажу само као праведну освету за претходна злодјела. Сви су, притом, инзистирали да се само бране, да је њихова страна рата *праведна, ослободилачка и обрамбена* (како стоји у Декларацији о Домовинском рату)¹⁴, те да им је рат наметнут као једино могуће рјешење, без којег би им пријетио геноцид и нестанак. То је, међутим, била само једна страна истине: друга је страна била да су све оне, истодобно, биле и агресивне, потенцијално поробљивачке и опасне за мањине и за сваког Другог. Такве интерпретације прошлости биле су малигне и створиле су претпоставке да се у јавном дискурсу поновно појаве некоћ потиснути концепти као што су *Турци* (за Муслимане/Бошњаке), *Шийтари* (за Албанце), *усиаше* (за Хрвате) и *чејници* (за Србе). Одједном смо добили вокабулар из претходних времена — најчешће из претходних ратова — све осим Југославена, партизана и *Друиш* који су пријатељи, а не непријатељи. *Друиш* који је пријатељ и сусјед постао је не само немогућ, него и непожељан. Бити *Хрваиш* значило је бити *непријатељ Срба* или *Муслимана*, а бити Србин *непријатељ Хрваиша*, или *Албанаца*, или *Муслимана*. Док је све донедавно било савршено могуће бити Хрват и Југославен, односно Србин и Југославен, сад је главна дефиниција Хрвата укључивала да *није Јуославен* него *анти-Јуославен* и *анти-Србин* и *vice versa*.

Као што смо већ рекли, некадашњи најбољи *друиш* из исте (комунистичке) партије, сад су постали *најбољи непријатељи*, како би задобили нову популарност и сачували власт. Они су неизмјерно одговорни за распад, као и за рат који је услиједио. Но нису били једини. Огромну одговорност носе посебно они који су контролирали — и то монополистички — цијели апарат силе и државни апарат: ЈНА, службе државне сигурности и управљачи јавне сигурности. Умјесто да штите ред и мир, да спречавају насиље, они

¹⁴ За текст Декларације види: *Народне новине* 102/2000, доступно и у интернетском облику овдје: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_10_102_1987.html. Приступ: 1. свибња 2018.

су постали, већ у осамдесетим годинама (ако не и раније) резервоар из којег се разарала Југославија, и то тако што су се угрожавали мир и сигурност грађана. Умјесто да разоружају насилнике, они су их наоружавали. Умјесто да штите грађане, они су их нападали — а потом су и сами приступили сигурносним и репресивним структурама нових држава, и то масовно.¹⁵

У својој ранијој књизи која је под насловом *Југославија — држава која је одумрла* — прије 15 година објављена у Загребу и Београду, показао сам да је распад Југославије имао превасходно домаће, и то идеолошке, коријене, и да се догодио прије самог рата. Распад је омогућио рат јер је створио *моћносћ*, односно *шансу* за рат. Кад то кажем, имам у виду да је тај распад био свеобухватан и да је захватио не само Југославију као савезну државу, него и ниже нивое организације власти. Распала се не само Југославија, него и њене главне републике: Хрватска (из које се издвојила самопроглашена Република Српска Крајина, која је тек вањском интервенцијом, уз помоћ САД 1995. реинтегрирана у Хрватску), Србија (из које се издвојило Косово, које — зато што нема такве извањске помоћи — није до данас реинтегрирано у Србију), Косово (издвојило се сјеверно Косово), а највише Босна и Херцеговина, која се распала по више линија и у којој су се распали и градови (нпр. Мостар), многа села и многе обитељи.¹⁶ Такав дубински карактер распада био је и један од разлога бруталности тог рата, што је — уосталом — био и разлог бруталности у Другом свјетском рату, нарочито у те три главне југославенске земље.¹⁷

Међутим, као што је распад омогућио рат, тако је рат био онај задњи елемент, завршни чин, који је Југославију довео до самог краја. Посебно се то односи на рат у Хрватској, који је био кључни разлог за радикалну промјену односа међународне заједнице (прије свега тадашње Европске уније од 12 земаља чланица) према питању међународног признања југославенских република, а тиме и делегитимирања, односно *повлачења признања* Југославије као државе.

¹⁵ За тај процес у Хрватској види: Јовић (2017: 90–91). Око 80 посто професионалних припадника југославенских тајних служби у Хрватској (754 од 851) наставило је радити у хрватским тајним службама. Око 40 посто професионалних припадника ЈНА који су били Хрвати придружило се Хрватској војсци.

¹⁶ За тај процес у Босни и Херцеговини види: Бринга (1995).

¹⁷ За одличну интерпретацију карактера Другог свјетског рата у Југославији, в.: Павловић (2009).

Не само Хрватска, него и Словенија, Македонија и Босна и Херцеговине признате су због рата у Хрватској. У том смислу, недовољно је и неточно рећи да су Словенија и Хрватска признате због својих референдума о независности, од којих је само словенски изразио недвојбену вољу велике већине грађана да желе независност и ништа друго, док је хрватски референдум из маја 1991. оставио могућност и за конфедерацију и за аутономију Срба у Хрватској, уз то што је поставио и питање о независности Хрватске.¹⁸ Кад су, међутим, Словенија и Хрватска истог дана (25. јуна 1991) прогласиле независност, нитко их није признао. Управо супротно, САД, као и цијела тадашња европска заједница експлицитно је одбила признати их, присиљавајући их на тромјесечни мораториј на имплементирање тих одлука, како би организовала свеобухватну конференцију о Југославији, с циљем постизања компромисног (највјеројатније, конфедералистичког) рјешења. Да Црна Гора тада није одбила прихватити конфедерацијски план, врло је могуће да би се такав компромис и постигао или барем да би једино Србија (која више не би с ким имала одржати заједничку државу) била незадовољна, али у том случају међународно изолирана.

Но умјесто за компромис, главни актери су се одлучили за рат. Тај је рат Хрватска можда доиста у првој фази, кад за њега још није била спремна, настојала избјећи или одгодити, али могућност рата није је поколебао да настави с политиком која није укључивала икакав компромис по питању суверености и независности, нарочито након што је видјела да самим проглашењем независности неће постићи међународно признање. Рат је постао дио калкулације а не догађај који свакако треба избјећи. Рат је многе људе унесрећио, али је неким био *брајн*: оним *дизајнерима националној идентитет* који су сматрали да је наступио јединствен и непоновљив момент за *националну револуцију* и који су били спремни на жртве, сматрајући да је једино тако могуће постићи циљ.

¹⁸ Референдумско питање у Хрватској гласило је: „Јесте ли за то да Република Хрватска, као суверена и самостална држава, која јамчи културну аутономију и сва грађанска права Србима и припадницима других националности у Хрватској, може ступити у савез суверених држава с другим републикама (према приједлогу Републике Хрватске и Републике Словенија за рјешења државне кризе СФРЈ)?”

5. РАТ КОЈИ СЕ ИСПЛАТИО

Хрватска је ратом — а не самим референдумом — постигла много, иако не све што су сви у њој жељели.

Прво, повећала је жељу за независношћу. У марту 1990, непосредно пред прве демократске изборе, само 10,7 посто грађана Хрватске изјавило је — у испитивању јавног мнијења које је обавио Факултет политичких наука (сада: знаности) на више од двије тисуће испитаника — да жели независност Хрватске, без обзира на то што желе други у Југославији. Око 50 посто је било за конфедерацију, дакле за компромис који би укључивао високу независност, али не и рат. Истодобно, 10,7 посто је било за унитарну Југославију, без република и покрајина, а око 25 посто за *status quo*, дакле за очување уставне структуре каква је била дефинирана *Уставом СФРЈ* из 1974. године (Грдеших и др. 1991). Ти резултати били су и један од разлога због којих се Фрањо Туђман чак ни у мају 1991. није усудио поставити изравно и недвојбено питање *јесће ли за независност или не*, на референдуму који је организирао о том питању, него је и даље калкулирао с конфедерацијом и с аутономијом за Србе. Наравно, након почетка рата — у августу 1991 — ствар се радикално мијења. Рат је уништио сваку помисао на конфедерацију: најприје српско-хрватски иницијални сукоб (из августа 1990) тако што су се Словенци након тога у све већој мјери одлучивали за независност а не конфедерацију, чак ни с Хрватском у којој је почео српско-хрватски сукоб¹⁹, а потом тако што је распламсавање рата (а нарочито бомбардирање Дубровника и рушење Вуковара у јесен 1991) у потпуности помакнуло хрватско јавно мнијење према подршци пуној независности.

Друго, ратом и ратном реториком створен је „аргумент” о наводној *вјечној мржњи* између Хрвата и Срба, као и теза о немогућности икаквог заједничког или паралелног живота (*суживоћа*) те двије нације на истом тлу. Идеја о *вјечној мржњи*, међутим, нема утемељења у чињеницама. Истраживања етничке дистанце провођена у Југославији, укључујући и крајем осамдесетих година, не показују никакву посебну дистанцу у међунационалним односима између припадника те двије нације (Пантић 1987). Једини парови

¹⁹ За тај помак у словенском јавном мнијењу и политичком обзорју види: Јовић (2008).

нација гдје се таква дистанца уочила били су односи свих југославенских народа према Албанцима, те односи између Словенаца и Муслимана (Бошњака), док је двије трећине Срба и исто толико Хрвата изјављивало да нема ни најмању резерву према ступању у обитељске односе (путем брака) с припадницима оне друге нације. Мржња је резултат рата, а не његов узрок. Она је створена упорним дјеловањем етничких сепаратиста, који су у ту сврху учинили све да разоре управо она мјеста гдје су Хрвати и Срби дуго живјели заједно, у миру, ако не већ у посебном пријатељству: Вуковар и цијелу Босну и Херцеговину. Теза о *вјечној етничкој мржњи* притом је и морално проблематична јер амнестира стварне произвођаче мржње од одговорности за произвођење те мржње, пребацујући одговорност на саме грађане, тврдећи тиме да нове политичке елите мање-више ништа нису могле направити у вези с тим питањем.

Треће, рат је, као што смо већ рекли, био главни разлог међународног признања Хрватске и других земаља које су хтјеле независност једном кад су позване да се о њој изјасне. Агресивност изражена у Вуковару и у Дубровнику послужила је као накнадни доказ насилног, протудемократског и протухрватског карактера Југославије као државе, чији су војници и официри (премда и многи антијугославенски оријентирани добровољци, који су били мобилизирани једном кад није успјела мобилизација становништва за рат у Хрватској) ипак били под командом војног и политичког врха тадашње Југославије — која је у јесен 1991. *de facto* постала продужена Србија (а дијелом и Црна Гора).

Четврто, због разарања Вуковара, као и због чињенице да је у рату смртно страдало више од 20 тисућа људи (и Хрвата и Срба, премда Хрватска данас истиче углавном само Хрвате, а Србија Србе), те да је разорено 180 тисућа објеката (кућа, индустријских објеката, и друге инфраструктуре), Хрватска је тим ратом добила могућност да створи наратив о себи као о *жртвама агресије и окупације*, негирајући тиме да је карактер рата — чак и дјеломично — био *грађански*, односно унутардржавни. Та се идеја — о Хрватској као *жртвама* — касније развила као битан дио *мита о Домовинском рату*, чему служе и државне комеморације у Вуковару сваког 18. новембра. Негирање тезе о *грађанском рату*, на што су данашње службене интерпретације посебно осјетљиве, има свој извор у негирању чињенице да су Срби из Хрватске били грађани Хрватске. Њих се данас, у том миту, третира као окупаторе и агресоре, као историјске нежељене

госте и агенте стране државе која је у недавној прошлости, али и у дуљем историјском континуитету (према тој интерпретацији) била непријатељска и окупаторска. Нема *ираћанској рати*, ако главни актери тог рата нису признати као *ираћани* те државе.

Пето, због тога што је у рату постигла мање-више све своје циљеве (међународно признање независности, територијалну реинтеграцију и етничку хомогеност, а потом и неометано и без санкција — чланство у НАТО-у и ЕУ), Хрватска је створила наратив о себи као *побједници* у Домовинском рату. Та је теза у контрадикцији с интерпретацијом по којој су Срби у војно-полицијској акцији *Олуја* (из августа 1995) сами, добровољно и самоорганизирано, једноставно напустили Хрватску. Без обзира на ту контрадикцију, наратив о Хрватској као побједници је данас увјерљив највећем броју Хрвата, те је постао главни дио наратива о Домовинском рату. Побједа се слави сваког 5. августа у Книну.²⁰

Шесто, због истодобности идеје о жртви и побједнику, у Хрватској се успјешно конституирао наратив којег је тешко изазвати, критизирати и напустити. Жртва тражи поштовање и разумијевање, сућут и солидарност. Побједник тражи признање побједе, а тиме и потврду исправности самог рата и ратног дјеловања, за које хрватски политичари данас говоре да је „чист као суза”.²¹ Због тога одбијају сваку пресуду Хаашког суда или друге поступке и изјаве (нпр. у Србији или Босни и Херцеговини) који доводе у питање такву карактеризацију рата. Наратив о *жртвама и побједнику* се наслања на раније сличне наративе о партизанској борби у Другом свјетском рату — на којима је створен мит који је инзистирао управо на тој комбинацији идеје о побједнику и о жртви истодобно. Такођер, он подсјећа на *солунашки* наратив о Србима као жртвама и побједницима у Првом свјетском рату, с том разликом што је и жртва и побједа била — објективно, по бројевима и дубини трагедије, односно величини побједе — далеко већа. Али за разлику од *солунашкој наратива* који није успио материјализирати побједу очувањем земље

²⁰ За више о комеморирању и прослављању тих епизода из Домовинског рата види: Бањеглав (2015).

²¹ Види изјаву Колинде Грабар-Китаровић, председнице Хрватске, на прослави годишњице Олује, 5. августа 2015. Доступно овдје: <http://www.nacional.hr/uzivo-proslava-oluje-u-kninu-tisucu-golubova-poletjelo-prema-vukovaru/>. Приступ 30. априла 2018.

за коју су се борци борили (Србије), него је завршио укључењем Србије у Југославију, у случају мита о Домовинском рату исход је био — независна Хрватска. Тај наратив, међутим, има потенцијал да у будућности постане основа за противљење дубљим интеграцијама унутар Европске уније, и превеликој европеизацији (либерализацији и пацификацији) Хрватске која не би узимала у обзир Домовински рат и његова постигнућа.

Укратко, земља која је настала на рату, слави рат као своје родно мјесто. Она рат не третира само као зло, те се стога не задржава само на његову комеморирању, него га третира као разумну одлуку тадашњег политичког врха, а нарочито предсједника Фрање Туђмана, којом је постигнут наводни тисућљетни сан свију Хрвата — сан о независности.

Но уз те идеолошко-идентитетске разлоге, и интересни разлози не допуштају Хрватској да се критички односи према рату из деведесетих. Домовински је рат омогућио дугогодишњу скоро-хегемонијску позицију Хрватске демократске заједнице у односу на све друге конкуренте међу политичким странкама у Хрватској. Од 1990. до данас прошло је 28 година, а ХДЗ је био на власти — сам или у коалицији коју је предводио — чак три четвртине укупног тог раздобља, 21 годину. С обзиром на то да је *џолијичка ђеографија* повезана с Домовинским ратом један од три главна одређујућа елемента за понашање бирача у Хрватској (друга два су: повијест обитељи у Другом свјетском рату, те позиција у односу на политички католицизам и секуларност), ХДЗ има сасвим интересне, прагматичке изборне разлоге да не допусти да се рат заборави.

Друго, наратив о Домовинском рату претвара масу у елиту. Иако у Хрватској нема наратива о *изабраном народу*, интерпретација о Хрватима као о жртвама и побједницима у рату у који су ушли као „ненаоружани” (без обзира што не одговара чињеницама), приказује Хрвате као елиту, као побједнике у неравноправној борби, у увјетима у којима их тадашња међународна заједница (Европа, прије свега) није подржавала нити разумјела.

Треће, у Хрватској данас има више од 500 тисућа регистрираних *бранишеља* из Домовинског рата. Наравно, нису сви они доиста у њему судјеловали, али је што због прагматичких, бирачких, а што због социјалних разлога (жеље за раним умировљењем оних који би иначе били незапослени) држава омогућила многима да се регистрирају као бранитељи. Један од мотива за такво масовно

„уписивање” бранитеља био је и у томе што је држава хтјела показати да је жеља за независношћу од самог почетка била голема. Службени наратив о Домовинском рату омогућава бранитељима да се осјећају као *елиџа* унутар *елиџе*. Истодобно, уз статус, тај наратив као и на њему изграђен систем многим од њих даје материјалне привилегије, као што су раније умировљење, дупло веће мировине од радничких,²² бржи и издашнији приступ здравственом, социјалном и мировинском осигурању и запошљавању. Неке од тих привилегија су преносиве и на нове генерације — на дјецу бранитеља, нарочито погинулих, рањених и оних којима су разрушени домови. И таква политика односа према претходном рату подсјећа на социјалистичку политику односа према борцима Народноослободилачког рата, па се један рат за многе обитељи само наставио другим, по истој матрици и уз сличан наратив. Пола милијуна регистраних бранитеља, заједно с члановима њихових обитељи, чини између трећине и половине свих активних бирача у земљи, што значајно доприноси обликовању конкретних политика политичких странака у земљи, а нарочито ХДЗ-а. Странке се често налазе у позицији у којој не могу, и/или не желе ни разматрати смањење права бранитеља, који су постали *вешо иџрачи* у хрватској политици. Стога им повлађују, и то подједнако из опозиције као и кад су на власти.

6. ПОСЉЕДИЦЕ

Какве посљедице за хрватско друштво има таква ситуација?

Да бисмо одговорили на то питање, треба пажљиво размотрити употребу наратива, односно мита о Домовинском рату у хрватској политици. Што вријеме даље одмиче, то је особно сјећање на рат блијеђе, а митотворци све више страхују да њихова прича о рату неће више бити тако увјерљива, нарочито кад се ради о новој генерацији. Улазак земље у Европску унију, те поједине пресуде Хашког суда (посебно она у случају Слободана Праљка и петорице других војнополитичких руководилаца осуђених за злочине почињене у Босни и Херцеговини) представљају озбиљан изазов миту о

²² Просјечна радничка мировина је у 2016. била 2.245 куна (око 300 еура), а просјечна мировина стечене темељем статуса хрватског бранитеља из Домовинског рата више него двоструко виша: 5.085 куна (око 678 евра) (Јовић, 2017: 372).

рату, чији је саставни дио тврдња да је то био само праведан, ослободилачки и оправдан рат.

Поврх тога, отпор миту у Хрватској је све већи. Тај отпор пружају либералне, антиратне, антинационалистичке групе и појединци. Иако држава инвестира много енергије и средстава у стварање и одржавање мита о Домовинском рату, при чему јој помаже прије свега Католичка црква, митови који су на тај начин конструирани су често „прозирни” попут *царевој новој одијела*. Понекад је довољно поставити једноставно питање, или предочити само неку чињеницу која доводи у питање мит, па да се отвори процес критичког евалуирања тог службеног наратива. Кад су суочени с таквим изазовом — с изазовом слободне интерпретације прошлости, изазовом обичног и једноставног пропитивања — творци и пропагатори мита о Домовинском рату реагирају најчешће ауторитарно: траже забрану, проглашавају такав изазов сигурносном пријетњом или чак и физички спречавају изазов (нпр. покушавају прекинути казалишну представу, као што је био више пута случај с представама Оливера Фрљића у Ријеци и Сплиту), пријете тужбама, а на друштвеним мрежама и насиљем, укључујући и убојствима. Они, стога, представљају пријетњу слободи јер онемогућавају критички и плуралистички дискурс о прошлости. Истодобно, њихов мит доводи у питање и демократски карактер државе, па и њену сувереност.

Мит о Домовинском рату и политика идентитета која је с њим повезана помиче центар легитимитета у политици с демократски изражене воље грађана на једну посебну групу грађана који су судјеловали у рату у деведесетим годинама, па темељем тога сматрају да су једино они легитимни одлучитељи у свим важним питањима у Хрватској. Они не излазе на изборе, а власт која је израз народне воље проглашавају *ненародном* и пријете јој насилним и изванинституционалним уклањањем, ако не показује довољан респект према *браниоцима*. Главно питање којим се легитимира или делегитимира политички актер није — *колико си њасова добио на изборима* — него *јдје си био 1991?* Радикални бранитељи не покушавају побиједити на изборима па сами преузети одговорност за одлуке. Они дјелују као група за притисак, као *већо јруја* која је легитимирана ратом. Њихова је позиција слична некадашњој позицији Комунистичке партије, која је такођер своју власт темељила на успјешној Народноослободилачкој борби, а не на *слободним и њошћеним* изборима. Њена власт била је, такођер, извансистемска:

ниједан закон није регулирао њено дјеловање. Тако се и у случају *бранишеља* закони примјењују селективно, а судјеловање у рату се узима као врло озбиљна *олакшавајућа* околност у суђењима. Тиме се ствара и одржава ситуација у којој хрватски држављани нису једнаки ни пред законом, ни у политици, ни у друштву. Идеја држављанства поновно се утемељује на идеји *војништва*, припадности војним формацијама у прошлости, а тиме се промовира милитаризам. Милитаризам, наиме, није повезан само с идејом владавине официра или војних особа над другима, него се ради, прије свега, о третирању грађана као војника — садашњих, бивших и будућих, те о обликовању модела *доброј грађанина* према војничким и ратничким узорима.

Посебно је у том контексту индикативан дио наратива о Домовинском рату којим се објашњава да су бранитељи *створили* Хрватску у том рату. Тај је дио наратива контрадикторан: ако су је створили значи да раније није постојала, а ако није постојала — што су бранили? Идеја створитељства (државотворни креационизам) претпоставља да Хрватска није постојала прије Домовинског рата, иако се при одвајању од Југославије позивала управо на свој дуготрајни државноправни субјективитет и континуитет, што јој такођер пише и у уставу. Мит о Домовинском рату, међутим, ствара *нулту тачку*, прекид с претходном повијешћу и почетак нове, оне *праве*. Ради се о *националној револуцији*, а свака револуција разара прошлост да би на темељима тих рушевина саградила нови конструкт. Претходна повијест интерпретира се само као *лажна повјест* или као *ирејовијест*. Али најважнији аспект идеје о *створитељству* — која има и теолошке темеље, јер бранитеље поставља у позицију Створитеља, односно Бога: па је на неки начин и богохулна јер преузима његове прерогативе — јест у томе што се њоме државу ставља у позицију *објекта*, док се само себи (тј. бранитељима) приписује својство *субјекта*, и то *јединој легијимној субјекта*. Створитељ се према створеном односи као власник према свом власништву, односно као субјект према објекту. Као што онај тко створи ципелу има право радити с њом скоро све што жели, тако и онај тко је створио државу има исто право. Хрватска је за њене самопроглашене Створитеље само објект, о којем не одлучују грађани него *бранишељи*. Они су изван и изнад закона. Држава њима служи као осигуравајуће друштво, као *извршни комитет* њихове владајуће позиције.

Бранитељи који слиједе овај наратив (не сви, јер већина не прихваћа да их се идентифицира с најрадикалнијим и антидемократским групама) негирају тиме идеју *народне суверености*, а рекли бисмо — колико је год то с политолошког становишта контроверзан појам — и *суверености државе*. Третирајући државу као објект, они се постављају изнад ње, а тиме јој онемогућавају битну компоненту суверености: да буде сила јача од свих. Хрватска се тек треба ослободити, еманципирати од својих Створитеља, ако жели постати доиста суверена. У тој динамици односа државе, односно демоса с једне — и самопроглашених али од државе прихваћених створитеља с друге стране — налази се кључ за разумијевање сувремене друштвене и политичке динамике у Хрватској. Тај проблем — однос према *љобједницима* који тврде да су били и *жртви*, односно да су се жртвовали за домовину — у земљама које су ратом настале и у рату су много тога добиле, није специфичан само за Хрватску, него се често појављује, готово по правилу у сличним ситуацијама. Од постјугославенских земаља, међутим, он је најизраженији у Хрватској зато што је Хрватска једина у позицији да конструира мит утемељен на идеји побједи и жртве. У њој су створене околности које су омогућиле наратив који је штетан за демократски, а посебно либерални карактер сувремене Хрватске.

Околности су, међутим, онакве каквима их актери виде, односно каквима их представе, под увјетом да се њихове представе прихваћају — било милом или силом — шире у друштву. Хрватски митотворци их одржавају кроз комбинацију *национализма свакодневнице*, *еџнојџијалијаризма* и сталне *секуријизације*. Они сију страх од вањских и унутарњих непријатеља, стварајући непријатеље тамо гдје их нема. Довољно је погледати само односе Републике Хрватске са сусједним земљама. Са све четири некадашње југославенске републике с којима Хрватска граничи, ти су односи дубоко оптерећени ратом. У унутарњој политици, *Створитељи* и даље воде битке против „Југославена”, којих данас у Хрватској према попису становништва има 331, а било их је 369 тисућа. Воде *битке* *другим средствима* и против Срба, којих данас има четири, а било их је 11,2 посто становништва. Сада и многе либералне и антиратно оријентиране Хрвате „претварају” у Србе и Југославене, сматрајући да не може бити добар Хрват онај тко не слиједи њихов наратив. Нација је, уосталом, наратија: тко не слиједи наратију не припада нацији. То стварање непријатеља показује да се ради о тоталитарним

тенденцијама оних који сматрају да Хрватска није суверена све док свих 100 посто грађана нису сљедбеници наратива о Домовинском рату, ако не већ и етнички Хрвати. У бити је тоталитаризма да на домовину гледа као на дом, односно кућу. Ако је нетко власник „само” 91 посто куће, а у њој има још власника — макар ти власници били лојална мањина — он не располаже цијелом кућом и не може с њом радити све што пожели. Тако, отприлике, етнототалитаристи гледају на мањине у Хрватској: оне су сметња остваривању суверености, па све док и један једини њихов припадник живи у тој кући, он представља сигурносни проблем и проблем за остваривања националног суверенитета. Одатле међу бранитељима има и оних који сматрају да рат није (још) завршио побједом, и да су потребне нове војне и политичке акције како би Хрватска доиста постала суверена. Потребна је политика асимилације, истјеривања, забране повратка и идентитетског затирања како би се остварио коначан циљ. А потом ће се наставити с „производњом” Југославена и Срба, као и свих оних који „нису жељели Хрватску”, јер етнототалитаризам, као и сваки други тоталитаризам, никад није задовољан оним што је постигнуто. Они који доиста представљају пријетњу суверености, слободи и демократији друге (етничке мањине) оптужују да су пријетња. Тиме стварају идеологију, сасвим лажну слику стварности.

7. ЗАКЉУЧАК

Млади људи, рођени у години кад је завршио рат у Хрватској (1995) данас имају 23 године. Они имају, дакле, исто онолико година колико је генерација рођена 1945. имала 1968. Та година, 1968, била је година побуне нове генерације Европљана и Американаца против модела — а нарочито против наратива и идеологија — које су створиле и које су им потом наметале претходне генерације. Та је побуна била покушај еманципације од наратива, а тиме и идентитета, претходне генерације, коју је нова генерација почела критички анализирати. Нова је генерација тражила свој одговор на тешка питања о којима је старија генерација шутјела, и које је избјегавала: што због осјећаја неугоде и кривње, што из жеље да се помакне напријед, и не гледа превише уназад. То су била питања: како је фашизам био могућ? и што си ти, тата (или мама), радио да би спријечио зло? Из тога су слиједила и питања: Како смо дошли до

руба новог рата, овог пута нуклеарног? Што ћемо оставити будућој генерацији, ако наставимо истим путем? Како и зашто је биологизам у политици и даље снажан: било кроз расизам (у САД) или кроз неравноправност жена? Како промијенити свијет? Покушавајући одговорити на та питања, студенти и критички интелектуалци развили су антирасистичке, антиратне и феминистичке идеје и покрете, који су доиста — без револуције — донекле промијенили свијет. Успјех је био, наравно, само дјеломичан.

Тај вал критичке побуне захватио је и тадашњу Југославију, узрокујући најозбиљнију идеолошку и идентитетску кризу у њој од краја Другог свјетског рата. Нова генерација је и у социјалистичком систему тражила право да сама за себе обликује властити идентитет. *Прашко њрољеће* у Чехословачкој, као и каснија побуна нове генерације Пољака (кроз синдикат Солидарност) показали су да лојалност идејама и идентитетима није фиксна и једном заувјек задана. Идеје и идентитети се тешко преносе с генерације на генерацију, а у неким ситуацијама се радикалне промјене догоде управо стога што трансгенерацијска транзиција није успјела.²³

И у Југославији је нова генерација тражила алтернативу. Протести су настали у два донекле различита круга, а алтернатива је била инспирирана различитим идејама: десним (националистичким) и лијевим (изворно марксистичким). У Хрватској је од 1967. до 1971. настао протест студената и интелектуалаца који су комбинирали класно и национално питање, те су тражили да се испуне неостварена обећања о *националном самоодређењу*. Био је то покушај да се социјалистичка револуција врати својим обећањима да ће бити и *национална револуција*.²⁴ У Београду су студентски протести тражили повратак изворним обећањима револуције и враћање на изворни марксизам, за који су студенти на љевици држали да је напуштен јер је створен систем који обнавља класне разлике и

²³ Примјер за то је транзиција идеологије и идентитета с друге на трећу социјалистичку генерацију политичких лидера: с Брежњевљеве генерације на Горбачовљеву. Прва транзиција: с Лењинове и Стаљинове на Хрушчовљеву је донекле успјела, иако не без отпора и сукоба. Но, друга, средином осамдесетих, није.

²⁴ *Хрвајско њрољеће* био је комплексан и интерно плуралистичан догађај у којем су судјеловале реформистичке партијске елите, студенти лијеве као и десне оријентације, те „национални интелектуалци”. Више о томе у: Лаловић (2014), Батовић (2017) и Класић (2006).

само номинално остаје социјалистички. Тражило се враћање идејама револуције, против *црвене буржоазије*. Истодобно, и у Србији је отворено *национално ишћање*, прије свега у вези с првим демонстрацијама на Косову. У свим овим случајевима, нова је генерација тражила свој простор у односу на претходну. Велик дио те нове генерације одабрао је, такођер, *одлазак*, а не *активизам*, као облик протеста. Млади Југославени запошљавали су се као *џастардајшери* посвуда у Европи.

Власт је на те изазове реагирала комбинацијом попуштања и репресије. Она је прихватила неке захтјеве студената, али је потом користила силу да би умањила снагу оба изазова. Прихваћала је одлазак на *йривремени рад у иноземство*, али је појачала своју активност у односу на *нейријашељску емиграцију*. Међутим, оно што ју је највише забринуло била је могућност да нова генерација напусти доминантан наратив о Народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији. Тврдила је да би у том случају Југославија завршила у распаду и у новом грађанском рату. Само социјалистички карактер Југославије, који укључује и компромисе (договоре) између нација и њихових република, може осигурати мир и стабилност. С друге стране, криза у којој се земља наша већ почетком шездесетих година доводила је у питање способност поретка да обнавља сам себе. Нова је генерација 1968. показала да сумња у митове. Одговор власти на то био је у покретању новог вала идеологизације друштва. Зато се снимају нови ратни филмови — нпр. *Бишка на Нерети* (1969) и *Суијеска* (1973) — којима је циљ приближавање наратива о Народноослободилачкој борби новим генерацијама Југославена. Популарна и рок глaзба повремено добивају и идеолошки, патриотски карактер, па скоро сваки истакнути музичар има барем једну такву пјесму у свом репертоару. Истодобно, ради се реформа школства како би се раднички и социјалистички садржаји укључили у образовање од завршних разреда основне школе, преко средње до факултета. Уводе се предмети као што су *Основе марксизма* и *Теорија и љракса социјалистичкој самоуправаљања* као обавезни у школским програмима. Истодобно, осмишљава се и институционализира доктрину *ојћенародне обране*, која милитаризира друштво и укључује не само младе мушкарце него и младе жене у обрамбене програме (кроз акције *Нишћа нас не смије изненадити* и кроз школске програме из *Ојћенародне обране и друшћивене*

самозаштита). Све су то одговори дизајнера идентитета на изазове које пред њих поставља бунт нове генерације.

Све то, међутим, није значајније помогло. Покушај наметања митова догађајима који су обиљежили идентитет претходне генерације није учинио нову генерацију већим *вјерницима* у сам пројекат — као што се показало већ средином осамдесетих, а потом и у деведесетима. Генерације које су у школама училе о вриједностима *брајсџива и јединсџива и социјалистичкој самоујрављања* завршиле су борећи се за сасвим супротне вриједности, често пуцајући једни на друге у грађанском рату. Идеологизација и митотворство нису, дакле, јамци стабилности поретка и његова одржања. Прије ће бити да је Вацлав Хавел био у праву кад је у свом есеју „Моћ немоћних” (1977, Хавел 1991) описао одговор на идеологизацију којој су генерације Чехословака биле изложене у шездесетим годинама као пуку *ријетуализацију*. То што су Чехословаци на прозоре дућана и на своје канцеларије (а многи и на прозоре у својим становима и кућама) лијепили плакате са социјалистичким садржајем које су добили од локалног партијског комитета није значило да су увјерени у оно што на тим плакатима пише. Многи су само слиједили ритуале, а мислили су можда нешто сасвим друго. Можда су били и сасвим равнодушни. Иако су неки (можда чак и многи) лијепили те плакате из увјерења, многи су такођер то чинили из пуког опортунизма, зато што се тако мора или то раде и други, зато што се нису жељели истицати тиме што би били друкчији од осталих или — једноставно — аутоматски.

Поука распада Југославије, у којој су се ритуали понављали све до њена самог краја, требало би да буде инструктивна и за Хрватску, која у много чему слиједи и понавља матрицу митотворења коју је преузела од социјалистичке Југославије. Наметање државне интерпретације није јамство успјеха у градњи идентитета. Једино слобода, плурализам и отвореност друштва могу довести до такве стабилности и до дугорочног одржања поретка. Само слободни људи могу слободно одлучити да желе творити заједницу са другима.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Балетић, Милован. 1990. *Људи из 1971: њрекинутиа шућња*. Загреб: Вјесник.
- [2] Банац, Иво. 1988. *Национално њићњање у Јујославију*. Загреб: Глобус.
- [3] Batović, Ante. 2017. *Croatian Spring*. London: IB Tauris.
- [4] Banjeglav, Tamara. 2015. Negotiated memory. (Re)Membering Victims and (De)Constructing Narratives of the „Homeland War” in post-War Croatia. Необјављена докторска дизаертација. Graz: University of Graz.
- [5] Бескромни, И. et al. 1946. *Приче из Домовинској раћа*. Загреб: Глас рада.
- [6] Boduszyński, Mieczysław. 2010. *The Regime Change in Yugoslav Successor States: Divergent Paths towards a New Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- [7] Bringa, Tone. 1995. *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton: Princeton University Press.
- [8] Dragović-Soso, Jasna. 2002. *Saviours of the Nation*, London: Hurst.
- [9] Ђилас, Алекса. 1996. *The Contested Country*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- [10] Ђокић, Дејан. 2010. *Недостижни компромис: срјско-хрвајској њићњање у међураћној Јујославију*. Београд: Фабрика књига.
- [11] Грдешић, Иван и др. (Мирјана Касаповић, Иван Шибер и Ненад Закошек). 1991. *Хрвајска у изборима '90*. Загреб. Напријед.
- [12] Hall, John. A i Siniša Malešević (ur.): *Nationalism and War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [13] Havel, Vaclav. 1991. *Open Letters: Selected Prose 1966–1990*. London i Boston: Faber and Faber.
- [14] Jović, Dejan. 2001. „Fear of becoming minority as a motivator of conflict in former Yugoslavia”, *Balkanologie*, Год. 5, br. 1–2.
- [15] Јовић, Дејан. 2003. *Јујославија: држава која је одумрла: криза, усјон и њаг Брионске Јујославије*. Промереј: Загреб.
- [16] Jović, Dejan. 2008. „Slovenian-Croatian Confederation Proposal in 1991: A Tactical Move or an Ultimate Solution?”, u Lenard Cohen i Jasna Dragović-Soso (ur.): *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette: Purdue University Press, str. 249–280.
- [17] Јовић, Дејан. 2014. „1989.: година која нам се није догодила”, портал *Полићичка мисао*, доступно на: <http://politickamisao.com/1989-godina-koja-nam-se-nije-dogodila/>, pristup: 30. aprila 2018.
- [18] Јовић, Дејан. 2015. „Лењинистички и стаљинистички извори Тућманове политике самоодређења и одцјепљења”, *Полићичка мисао*, 52 (1): 15–47.
- [19] Јовић, Дејан. 2016. „Турска”, у: Мирјана Касаповић (ур.): *Блиски исћок*. Загреб: Факултет политичких знаности.
- [20] Јовић, Дејан. 2017. *Раћ и мити. Полићичка идентићићетја у сувременој Хрвајској*. Запрешић: Фрактура.
- [21] Класић, Хрвоје. 2006. *Хрвајско њрољеће у Сиску*. Загреб: Средња Еуропа.
- [22] Лаловић, Драган (ур.). 2014. *Хрвајско и јујославенско њрољеће*. Загреб: Друштво Повијест изван митова.
- [23] Панћић, Драгомир. 1987. „Карактеристике социјалне дистанце код запослених у друштвеном сектору СФРЈ”, *Социјализам*, Год. 29: 559–602.
- [24] Павловић, Стеван. 2009. *Хићлеров нови анићићоредак*. Београд: СЛЮ.

- [25] Подунавац, Милан и др. 2008. *Политика и страх*. Загреб: Политичка култура.
- [26] Wachtel, Andrew. 1998. *Making a Nation — Breaking a Nation*. Stanford: Stanford University Press.

Dejan JOVIĆ

FOUNDATION MYTHS IN NEW ETHNO-
DEMOCRACIES: THE CASE OF CROATIA

Summary

In this article we analyse foundation myths and their making/re-defining in new states which have emerged in the aftermath of *national revolutions* of the post-1989 period. We focus on post-Yugoslav states, and in particular on Croatia. The foundation myth in new Croatian state has been built around official interpretation of the „Homeland War” (the War of the 1990 s, 1991–1995). The article offers some explanations of reasoning behind the usage of this war as such an overwhelmingly important, central building stone for designing of new national identity in Croatia. We also analyse the main elements of Croatian official narrative, and instruments/policies by which it has been turned into a foundation myth. In its final sections, the article identifies main challenges to this myth, many of which originate from initial political and social activism of new generation, born after the war of the 1990 s. The article develops critical approach to the process of nation-making in societies which have had experience of a war in recent past. Rather similar to former Yugoslavia, Croatia too has decided to use war as important element of its own identity. However, it has also largely continued with ambitions to construct and protect a monopolistic and hegemonic interpretation of recent past. We argue that the lack of liberalism and pluralism in the matters of historical interpretations contributed to fragility of Yugoslav state. Liberalisation and pluralisation of *identity politics* are, thus, necessary in order to reduce militarism and permanent repetition of hostility towards minorities and neighbouring countries, and promote stability in and of new democracies.

Keywords: Croatia, Homeland war, Foundation myth, Transition, National Identities